
Публікацію підготовлено на основі доповіді на щорічній конференції APSA (American Political Science Association) 31 серпня 2019 року.

<https://doi.org/10.15407/fd2020.03.061>
УДК 342.7

Світлана ЩЕРБАК, Ph.D. з філософії,
науковий співробітник відділу соціальної філософії,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001 Київ, вул. Трьохсвятительська, 4,
svedep4@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0458-5176>

ПОПУЛІЗМ З ПОГЛЯДУ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Статтю присвячено популізму як об'єкту дослідження політичної теорії. В центрі уваги дослідження дебати, що йдуть навколо визначення того, що таке популізм. В статті робиться огляд різних підходів до вивчення популізму — зокрема, ідеологічного і дискурсивного. Автор також аналізує популізм з точки зору нормативної теорії демократії і обговорює питання, чи є популізм загрозою чи корекцією ліберальної демократії. Окремо розглядається проблема визначення «народу» як центрального популістського концепту і робиться висновок про істотний перетин націоналістичного і популістського дискурсів, які неможливо цілком відокремити один від одного.

В статті наводяться аргументи на користь дискурсивного підходу до популізму. Головною характерною рисою популізму визначається домагання говорити і діяти в ім'я народу. Популізм вписаний в представницьку демократію як її постійна можливість і спирається на вимогу демократичної легітимності, що є базовою нормативною вимогою у сучасних суспільствах. Також аргументується, що є сенс розглядати популізм не як сутнісну характеристику політичного суб'єкта (партії, руху, лідера, режиму), який або є, або не є популістським, а з точки зору широти застосування популістського репертуару, комбінації елементів і їхньої спрямованості.

Ключові слова: популізм, демократія, лібералізм, ідеологія, дискурс.

Вступ

Популізм — неоднозначне поняття; йому бракує аналітичної ясності. Дослідники популізму зазначають високу варіативність явищ, які вважають популістськими в усьому світі. Важко підвести розмаїття емпіричних випадків — партій, ідеологій, рухів та лідерів — під спільний знаменник, а тому в порівняльній літературі існує загальний консенсус щодо того, що популізм є суперечливим, мінливим, пов'язаним з культурою та залежним від контексту явищем.

Цитування: Щербак, С. (2020). Популізм з погляду політичної філософії. *Філософська думка*, 3, 61—78. <https://doi.org/10.15407/fd2020.03.061>.

Сьогодні цей термін використовують переважно зі зневажливими конотаціями як такий, що покликаний позначити й засудити будь-які рухи та ідеї, що відхиляються від домінувальної докси чи то «політичної нормальності» [Colliot-Thélène, 2018; Stavrakakis, 2014, 2018; Urbinati, 2019]. У США часто говорять про «ліберальний популізм», а в Європі такий вислів сприймається як кричуща суперечність, оскільки по різні боки Атлантики в поняття «лібералізм» і «популізм» вкладають різні значення [Muller, 2016]. У Північній Америці «ліберальний» є майже синонімом прикметника «соціал-демократичний», тоді як у Європі «ліберальний» не може бути популістським, оскільки передбачає повагу до плюралізму, прав меншин і систему стримувань і противаг. «Лібералізм» в Європі є складовою сьогодишньої «політичної нормальності», яка загалом охоплює дуже неоднорідні елементи: визначений інституційний устрій, дотримання певних цінностей, таких як засудження расизму та інших типів дискримінації, підтримку неоліберальної економічної політики, орієнтованої на свободу ринків, бюджетну жорсткість та гнучкість робочої сили. Саме неоднорідність цієї концепції політичної нормальності, що включає як ліберальні, так і неоліберальні складові, уможливорює категоризацію дуже різних партій та рухів як «популістських» [Colliot-Thélène, 2019].

У такому разі виникає питання, чи існує популізм взагалі, якщо цим терміном називають дуже різні феномени? Можливо, цей термін є лише журналістським кліше, що не має жодної аналітичної цінності [Brubaker, 2017; 2019]?

Отже, я спробую показати, що термін «популізм» все-таки має певне смислове навантаження — понад те, він вписаний у саму структуру представницької демократії й охоплює широкий спектр явищ, пов'язаних з демократичною політикою. В кінцевому підсумку, за ним стоїть вимога демократичної легітимності, яка є базовою нормативною вимогою в сучасних суспільствах.

1. Популізм як ідеологія

Перша велика конференція, присвячена популізму, пройшла в 1967 році в Лондонській школі економіки. За результатами конференції було видано збірку під редакцією Іонеску і Гелнера [Ionescu, Gellner, 1969], в якій було окреслено основне коло питань і задано подальший напрямок досліджень.

Починаючи з 1980-х обсяг літератури, присвяченої популізму, стрімко зростає. Це пояснюється тими змінами у політичному житті як нових, так і сталих демократій (*established democracies*), що їх зараз кваліфікують як «кризу демократії» [Meny, Surel, 2002; Mair, 2013]. Суперечки щодо популізму є дуже гострими й виходять за межі суто академічних дискусій, оскільки зачіпають наші імпліцитні уявлення про те, *що таке демократія, якою вона має бути і чого від неї слід очікувати*. Дебати стосуються передусім обсягу цього поняття та його аналітичної цінності, а також низки деяких інших

питань, зокрема: чи є популізм ідеологією; чи є популізм загрозою демократії або ж її сутнісною характеристикою; чи є він феноменом, що притаманний суто ліберальним демократіям, чи навпаки — можна говорити про популізм і в країнах з недемократичною формою правління; які саме чинники викликали підйом популізму наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття; яка доля очікує на популізм та ліберальну демократію тощо.

В науковій літературі є різні підходи до вивчення популізму. Популізм тлумачать як політичну риторичку і як політичний стиль [Kazin, 1995; Taguieff, 2005]; політичну стратегію [Weyland, 2001, 2017; Levitsky, Roberts, 2011]; ідеологію [Canovan, 2002; Mudde, 2004; Mudde, Kaltwasser, 2017; Stanley, 2008; Urbinati, 2014]; короткозору макроекономічну політику [Dornbusch, Edwards, 1991]; дискурсивне конструювання політичної реальності [Laclau, 2005; Stavrakakis, 2004]; дискурсивний фрейм [Aslanidis, 2016]; дискурсивний та стилістичний репертуар [Brubaker, 2017; 2019]; політику ідентичності [Laclau, 2005; Moller, 2016]; концепцію та форму влади [Urbinati, 2014, 2019; Muller, 2016]; тип режиму [Pappas, 2019].

Визначення популізму як *політичної стратегії*, «завдяки якій персоналістський лідер шукає або здійснює владу, ґрунтовану на прямій, невідповідно до порядку, неінституціалізованій підтримці великої кількості переважно неорганізованих послідовників» [Weyland, 2001: р. 4], є надто вузьким. Народжений з політичних студій латиноамериканського популізму, він передбачає обов'язкову наявність популістського лідера. Втім, цей підхід не суперечить іншим підходам і легко комбінується з ними в емпіричних дослідженнях [Bonikowski, Gidron, 2019]. Хоча наявність лідера не є головною рисою популізму, роль лідера у мобілізації мас і репрезентації невдоволення та очікувань «мовчазною більшістю» все-таки є істотною.

Визначення популізму як *ідеології* спирається на «морфологічний підхід» М. Фридена [Freeden, 1996; 1998; 2003], який трактує ідеології як концептуальні мапи політичного світу, а точніше — як сукупності ідей, переконань, думок та цінностей, що мають повторюваний патерн і конкурують за визначення і контроль публічної політики [Freeden, 2003]. Згідно з Фриденем, ідеології мають трирівневу структуру: головні, суміжні та периферійні. Наприклад, головною ідеєю лібералізму є свобода; права людини, демократія та рівність суміжні з ядром, натомість націоналізм знаходиться на периферії. Кожне явище чи то подія політичного життя абсорбується ідеологією, подорожуючи певним маршрутом від ядра до периферії, набуваючи елементів з різних концептуальних вузлів на цьому шляху і формуючи, таким чином, більш-менш всеосяжне бачення світу. «Товсті», або повні ідеології вирізняються тим, що надають всеохопливу мапу практично всього політичного світу і характеризуються наявністю істотної внутрішньої інтеграції та багатого ядра. Натомість «тонкі ідеології» (thin-centered ideologies) мають меше ядро; у них відсутні риси повних ідеологій, проте вони пропонують певний ракурс бачення соціального світу. Фриден не розглядав популізм

окремо, проте запропонована ним концептуальна рамка виявилася дуже вдалою для осмислення цього явища.

Ідеологія об'єднує «світ політичної думки і політичної дії» — це її центральна функція [Freeden, 1996: p. 76]. Однак ідеології спрощують складність соціально-політичного життя, редукують до більш простого і зрозумілого бачення, перетворюючи на рівні практики «неодмінне розмаїття варіантів у монолітну впевненість, яка є неминучою рисою політичного рішення і підвалиною формування політичної ідентичності» [Freeden, 1996: p. 76–77]. Ідеології перекидають місток між світом політики і людьми, переводячи непрозору складність соціуму в картину, яку здатні сприйняти виборці. Однією з головних особливостей ідеологій є те, що вони вибудовуються навколо «самоочевидного» ядра, базові поняття якого ніколи не ставляться під сумнів і мають сакральний характер.

Грунтуючись на морфологічному підході до ідеології, К. Мюде [Mudde, 2004] визначає популізм як тонку «ідеологію, яка розділила суспільство на дві гомогенні та антагоністичні групи: «чистий народ», з одного боку, та «корумповані еліти» — з іншого. Популізм стверджує, що політика має бути вираженням *volonté générale* (загальної волі) народу» [Mudde, 2004: p. 543].

«Народ» та «еліта», пише Мюде, — це групи, визначення яких варіює від одного популістського руху до іншого. Ці категорії є не стільки соціологічними чи політичними, скільки *нормативними* категоріями: люди — хороші (добро), еліти — погані (зло). «Популізм являє собою маніхейський світогляд, в якому є лише друзі та вороги. Опоненти — то не просто люди з іншими пріоритетами та цінностями, вони є зло! Отже, компроміс неможливий, оскільки він “корумпує” чистоту» [Mudde, 2004: p. 544].

Популізм має дві опозиції — елітизм та плюралізм. Елітизм є дзеркалом популізму — він поділяє маніхейський світогляд популізму, проте вважає, що політика має виражати волю «моральних еліт», а не «аморального народу». Натомість плюралізм відкидає прагнення популізму та елітизму до гомогенізації, трактуючи суспільство як *гетерогенну сукупність груп та індивідів*, з різними поглядами, уявленнями, бажаннями та інтересами.

Наразі визначення Мюде вважається класичним і часто зустрічається в емпіричних дослідженнях популізму. Антиплюралізм, антиелітизм та апеляція до «волі народу», який уявляють як гомогенне ціле, чимало вчених визначають як головні ознаки популізму. Що ж стосується інших, більш змістовних ознак, як-от наявність харизматичного лідера, прямі стосунки між лідером і народом, то вони радше супроводжують і підкреслюють, аніж визначають популізм. Тим паче це стосується вимог щодо певної соціальної чи економічної політики — деякі дослідники популізму, зокрема латиноамериканського, визначали популізм як *короткозору макроекономічну політику*, яку приймають для виборчих цілей і яка зрештою приносить більше шкоди, аніж користі [Dornbusch, Edwards, 1991; Hawkins, Kaltwasser, 2017]. Проте після вибуху неоліберального популізму у Південній Америці в 1980-х

економічне визначення вже не вважають істотним [Brubaker, 2019]. Скажімо, популісти другої хвилі в Латинський Америці (Альберто Фухіморі в Перу, Карлос Менем в Аргентині, Фернанду Колор ди Мелу в Бразилії) проводили неоліберальні реформи під керівництвом МВФ, використовуючи такі самі стратегії утримання влади (зокрема, вертикальну мобілізацію мас та антиелітарну риторичку), що й популісти першої хвилі, які проводили економічну політику пришвидшеної індустріалізації та імпортозаміщення [Варенцова, 2014]. Праворадикальні партії на кшталт Альтернативи для Німеччини та Австрійської партії свободи також пропонують неоліберальну економічну програму [Slobodian, Plehwe, 2019].

2. Популізм з точки зору нормативної теорії демократії

Інтерпретація популізму як ідеології передбачає виокремлення та розведення принципів лібералізму і демократії як дотичних, але окремих один щодо одного. Зокрема, Фриден зазначає, що для лібералізму демократія може бути суміжною концепцією як спосіб гарантувати свободу і прогрес [Freeden, 2003: р. 62]. Звідси популізм позначається як демократичний антилібералізм всередині ліберальних демократій.

Тут ми стикаємось із питанням, навколо якого точаться чи не найбільш гострі дискусії серед дослідників, а саме: *чим є популізм — загрозою чи корекцією ліберальної демократії?* Які тенденції він несе із собою — авторитарні чи то демократичні? Деякі теоретики (Mudde and Kaltwasser, Kazin, Arditì, Brubaker etc.) стверджують, що популізм може бути як антагоністом ліберальної демократії, так і сумісним з демократичним процесом — зокрема, коригувати політику ліберальних еліт, які надто дистанціювались від «народу» й забули про основоположний ідеал народного суверенітету [Arditì, 2005]. Проте інші розглядають популізм як смертельну загрозу репрезентативній демократії, постійну небезпеку, яка не коригує, а спотворює демократію [Muller, 2016; Urbinati, 2014].

Дискусії щодо того, загрожує популізм ліберальній демократії чи коригує її, врешті-решт мотивовані різними підходами до розуміння демократії з нормативної точки зору. Одне з найпоширеніших трактувань ліберальної демократії передбачає розрізнення в ній базових складових, що відносяться (1) до власне демократичних, або народних (popular) принципів і (2) до ліберальних принципів. Так, у своїй відомій праці, присвяченій різним моделям демократії, Р. Даль стверджує, що засадничими принципами демократії є принцип політичної рівності, принцип народного суверенітету (згідно з яким саме народ, ordinary people є основою легітимності влади) та принцип правління більшості (мажоритаризм) [Dahl, 1956]. Ці принципи знаходимо ще в Аристотелевій «Політиці» як ключові для демократичної форми правління. В Новий час, в іншому контексті ці принципи були сформульовані Ж.-Ж. Русо й перетворилися на базові принципи модерної держави.

Проте необмежене правління більшості може становити певну загрозу для тих, хто за тими чи іншими критеріями опиняється у меншості — передусім

це стосується еліт, яким можуть загрожувати вимоги перерозподілу. Мало хто з політичних філософів послідовно захищав ці принципи без намагання так чи інакше обмежити владу більшості. Тому в сучасних ліберальних демократіях демократичні принципи доповнюються ліберальними, що поєднують конституціоналізм (систему стримувань і противаг) і верховенство права (захист індивідуальних прав та прав меншин).

Між цими двома типами принципів — *ліберальними та демократичними* — є певна внутрішня напруга [Dahl, 1956]. Ліберальні покликані обмежити владу більшості та забезпечити індивідуальну свободу. Водночас принцип народовладдя передбачає рівний доступ громадян до політичної участі у самоврядуванні та можливість впливу на напрямок державної політики. Під кутом зору ліберальної демократії, політична воля, яка виникає в результаті демократичного процесу, має бути обмежена ліберальними принципами. Таким чином, індивід, з одного боку, захищений демократією від примусу і зловживання владою, а з іншого — захищений від демократії правами та привілеями, якими наділяє індивіда лібералізм. Іншими словами, ліберальна демократія робить всі форми ненародного правління нелегітимними й разом із тим створює мережу обмежень на політичну волю, що й захищає людей від «тиранії більшості». Тому для ліберальної демократії центральне значення мають система стримувань і противаг, верховенство права, права людини та права різного роду меншин — від мовних до сексуальних, що накладає обмеження на правління більшості [Talisie, 2004].

Зазначена модель дає підстави трактувати популізм як рух до «неліберальної демократії», застосовуючи мінімалістську концепцію демократії, що визначає демократію емпірично як просто «систему, в якій чинні посадові особи програють вибори та залишають свою посаду, коли правила так диктують» [Przeworski et al., 2000: p. 54]. Це так звана «електоральна демократія», яка передбачає певний набір громадянських свобод, необхідних, аби змагальність і участь мали реальне значення. Разом із тим, концепції електоральної демократії не приділяють багато уваги передбачуваним базовим свободам і не намагаються включити їх до числа реальних критеріїв демократії [Diamond, 1996] — на відміну від концепцій ліберальної, або представницької демократії, в яких акцент ставлять саме на забезпеченні прав і свобод, часом потлумачуваних дуже широко. З точки зору електоральної демократії, форма правління, за якої порушуються, скажімо, права і свободи меншин, але відбуваються вибори і ротація влади, все-таки залишається поганою, але демократією [Pappas, 2019].

На зазначену модель орієнтуються ті дослідники, які вважають, що популізм, так би мовити, «вбудований» в структуру демократії, є її «тінною» і постійною потенційною можливістю. Так, М. Кенован вказує на те, що популізм містить певне концептуальне ядро, що відсилає саме до «народного компоненту» ліберальної демократії: «демократії, народного суверенітету, народу, витлумаченого як колективне ціле з єдиною спільною волею, і прав-

ління більшості» [Canovan, 2005: р. 33]. Іншими словами, популізм звертається до ідеологічного аспекту демократії, її базових принципів, обіцяючи кращий світ завдяки поверненню влади людям: «Від левелерів до чартистів, від “People Power” на Філіппінах до студентів на площі Тяньаньмень, — ті, хто боровся за демократію, завжди вірили в те, що на кону стоїть новий початок» [Canovan, 2005: р. 31]. Водночас ідеали демократії, як і в IV столітті до н.е., відсилають до ідей самоврядування і рівності — отже, адресуються до прямої, а не представницької демократії [Diamond, 1996]. Це означає, що і сьогодні деонтологія і ціннісний вплив демократії апелюють до горизонтального виміру політики. Проте представницька демократія являє собою непряму демократію, побудовану на вертикальних процесах. Головна цінність представницької демократії — *свобода*, тоді як пряма демократія апелює до *рівності*. Демократія є виборна поліархія, позбавлена ціннісного опертя й вимушена постійно стикатися з ворожими їй цінностями прямої демократії, до яких якраз і апелює популізм. У цьому сенсі, популізм завжди присутній в демократичній формі правління як певна опція, можливість, оскільки він виникає *у розломі між демократичними і ліберальними компонентами представницької демократії*, в результаті порушення балансу між ними (причини вибуху популізму наприкінці XX — на початку XXI століття потребують окремого обговорення).

Головна проблема, що виникає через це, полягає в тому, що популізм виступає від імені всього народу як певного «цілого», наполягаючи на тому, що демократія — це правління згідно з уніфікованою волею народу, а не результат домовленостей і компромісів. Відповідно, «народ» з агломерації індивідів або груп з різними, часом суперечливими інтересами перетворюється в цілісність, певну сутність, «єдність» з чітко окресленими кордонами, «a corporate body», що безперервно існує у часі і є здатним мати спільні інтереси та спільну волю. Іншими словами, популізм імпліцитно вдається до органічної метафори народу через протиставлення «народу» і його «Іншого». Як зазначає М. Кенован, головною характеристикою «народу» в популізмі є єдність (unity) [Canovan, 2002]. Це передбачає проведення чіткого вододілу між тими, хто відноситься до «народу», і тими, хто виноситься за його межі, що створює передумови для пошуку та виключення з уявної єдності народу політичних опонентів як його «ворогів».

Тож, попри те, що принцип народного самоврядування є засадничим принципом легітимації влади у модерних суспільствах, прагнення призвести фрагментоване і суперечливе суспільство до соціальної єдності, побудувати політику так, нібито «народ» насправді є єдиним цілим, *усунути конфлікт і плюралізм зі сфери політики означає відтворювати сили, що є цілковито чужими ліберальній демократії* [Canovan, 2002]. Попри всю демократичну риторичку, ліберальна демократія є складним компромісом між народною демократією і ліберальним елітизмом — компромісом, тільки частково демократичним. Популізм являє собою гостру критику ліберальних обмежень

на народне волевиявлення — Мюде і Кальтвасер влучно назвали його «антиліберальною демократичною відповіддю на недемократичний лібералізм» [Mudde, Kaltwasser, 2013; 2017]. Популізм визначають як «фундаментально демократичний, проте опозиційний до ліберального канону», як «демократичний нелібералізм» [Pappas, 2019: р. 3], що кидає виклик ліберальній демократії в ім'я демократії, протиставляючи «демократів» і «лібералів» [Galston, 2018]. У своїй екстремістській інтерпретації мажоритаризму популізм відкидає будь-які обмеження на вираження загальної волі — передусім це стосується конституційного захисту меншин і непідзвітних державних інститутів (зокрема, судів та центробанку).

Проте така точка зору означає, що популізм є феноменом, притаманним передусім усталеним ліберальним демократіям, і що проблематично говорити про популізм в неліберальних країнах. Хіба що розуміти популізм не просто як сукупність ідей, дискурсивний фрейм чи протестний рух або партію всередині ліберальних демократій, але як особливий тип режиму. Т. Папас визначає популізм саме таким чином — як *особливий тип демократії*, що стоїть між лібералізмом і автократією, коливаючись між ними [Pappas, 2019].

Трактування популізму як демократичного антилібералізму є можливим, тільки якщо виходити з прийнятності мінімалістського визначення демократії. Проте деякі дослідники наполягають на тому, що з перспективи нормативної теорії демократії тільки ліберальна демократія є власне демократією і сам вислів «ліберальна демократія» є плеоназмом, оскільки «демократія без індивідуальної свободи — політичної та правової — не може існувати» [Habermas, 2001: р. 767]. Тому вони відкидають мінімалістську концепцію електоральної демократії й визначають популізм як *внутрішньо антидемократичний*, оскільки без забезпечення індивідуальної свободи, плюралізму думок та інтересів, без визнання їх можливого зіткнення демократія перетворюється на фікцію (Урбінаті, Мюлер, Габермас).

Мюлер підкреслює в популізмі не так апеляцію до «волі народу», як його моралізаторський аспект — в популістській риторичі «народ» і його Інший (еліти чи меншини) конструюються як передусім моральні категорії, категорії «добра» і «зла»: «Популізм... — це особливе моралістичне уявлення політики, спосіб сприйняття політичної дійсності, що протиставляє морально чистий і цілковито єдиний... народ елітам, котрих вважають корумпованими або якимось іншим чином морально неповноцінними» [Muller, 2016: р. 19–20]. На його думку, популізм — це не жорстка доктрина, а набір певних ідей, які загалом можна схарактеризувати як моралізовану форму антиплюралізму. Як такий, він не має нічого спільного з демократією, зокрема з принципом мажоритаризму, оскільки є присутньо *політикою ідентичності*. Стверджуючи, що саме вони й тільки вони є істинними представниками народу, популісти впроваджують ексклюзивний концепт народу, що окреслює чіткі кордони морально чистого й доброго народу і виносить за

його межі всіх незгодних як моральне «зло». Найбільш загрозливим і неприйнятним під цим кутом зору є правий популізм. Проте лівий популізм також небезпечний — приходячи до влади, будь-який популізм починає змінювати політичний устрій і конституцію, спотворюючи демократію. Під егідою втілення волі народу популісти обмежують діяльність опозиції та ускладнюють чи навіть унеможливають її прихід до влади, суди підпадають під контроль виконавчої влади, обмежується свобода слова тощо. Подібні зміни відбуваються навіть у сучасних європейських країнах, таких як Польща чи Угорщина, не кажучи вже про латиноамериканські країни другої половини ХХ століття.

Урбінаті у своїй оцінці популізму збігається з Мюлером, трактуючи популізм як концепцію і форму влади, форму правління (government) [Urbinati, 2014; 2019]. Вона розвиває нормативну теорію демократії, визначаючи демократію як діархію, в якій «воля» (право голосу, а також процедури та інститути, що регулюють формування правомочних рішень) і «гадка» (позаінституційний простір політичних суджень і думок) впливають одна на одну і діють разом, не зливаючись одна з одною [Urbinati, 2014: р. 2]. Концептуальний опис представницької демократії як діархії включає дві тези: по-перше, що воля і гадка — це дві сфери влади суверенних громадян; по-друге, вони різні за принципом, не збігаються і мають залишатися відокремленими одна від одної, але потребують постійної комунікації. Урбінаті показує, що популізм є перекрученням представницької демократії, сутність якого полягає у прагненні усунути плюралізм зі сфери гадки, сформувати одиниєний наратив і презентувати його як втілення «загальної волі».

Урбінаті також наголошує, що популізм виникає всередині демократії, прагнучи замінити представницьку демократію популістською. «Популізм несумісний з недемократичною формою політики» [Urbinati, 2019: fn. 14] — він не відкидає представництво і конституціоналізм, але трансформує їх, намагаючись за допомоги демократичних інструментів побудувати колективний суб'єкт на підставі добровільної згоди і змінити соціальний порядок в ім'я інтересів народу. Популізм прагне підмінити парламентське представництво прямою демократією, коли один лідер чи партія персоніфікує уніфіковану «загальну волю» народу. Такого роду зміни спостерігаються, наприклад, у Польщі після приходу до влади партії «Право і справедливість», в Угорщині за часів прем'єрства Віктора Орбана. Таким чином, популізм спотворює одну з базових складових представницької демократії — гадку, прагнучи до злиття гадки з волею, безпосереднього переходу від однієї до іншої.

І Мюлер, і Урбінаті концентрують увагу саме на тому, яку загрозу для представницької демократії становить популізм, що приходить до влади. З їхньої точки зору, не кожне звернення до «народу» можна кваліфікувати як популізм [Muller, 2016], і варто розрізняти популістську риторику, низові протестні рухи і популізм як «концепцію та форму влади в межах системи демократії» [Urbinati, 2014: р. 130]. Якщо перші відповідають природі

представницької демократії, то остання призводить до «вертикалізації політичної згоди, що відкриває можливість для більш глибокого об'єднання мас під покровом органічного нарративу та харизматичним або цезаристським лідером, що його персоніфікує» [Urbinati, 2014: p. 131]. Приходячи до влади, популізм має тенденцію до «централізації влади, ослаблення системи стримувань та противаг, зміцнення виконавчої влади, ігнорування політичної опозиції та трансформації виборів у плебісцит лідера» [Urbinati, 2014: p. 129]. Популізм використовує державну владу для покарання і дискримінації меншин, підміняючи плюралізм жорсткою поляризацією «ми—вони», котра є запереченням плюралізму. Отже, популізм врешті-решт призводить до зміни режиму з демократичного на авторитарний, диктаторський чи фашистський. За такого бачення, популізм існує тільки в рамках демократичної політики — якщо режим змінюється, популізм перестає існувати [Urbinati, 2019].

3. Дискурсивний підхід і проблема визначення «народу»

Водночас зазначене трактування викликає певні заперечення та побоювання, пов'язані з тим, що дуже важко уявити демократичну політику без такої форми політичного дискурсу, яка б «надавала слово народові та позначала його» [Stavrakakis, 2014: p. 506]. Будь-який антипопулістський дискурс, що демонізує популізм, завершується маргіналізацією «народу» та його вимог — як показав П. Майр, сучасна теорія демократії прагне переосмислити демократію в такий спосіб, що не потребує жодного істотного наголосу на народному суверенітеті — «в крайньому разі, як проєкт свого роду демократії без демосу у центрі» [Mair, 2013: p. 23]. Адже в усталених демократіях наприкінці ХХ століття саме народна складова поступово втрачає позиції. І наразі, з огляду на кризу і занепад лівих рухів, саме популістські актори «дають голос тим групам, які відчують, що їхньої думки не чують» [Kaltwasser, 2013: p. 1]. Адже «більшість» не обов'язково загрожує правам і свободам релігійних, мовних чи то етнічних меншин — тобто груп населення, розташованих за горизонталлю щодо «більшості». «Більшість» може виступати також проти дитячої праці чи поганих умов праці, вимагати певного соціального захисту — доступної медицини чи то освіти для своїх дітей, вимагати підзвітності та контролю за діяльністю владних інститутів тощо. В такому разі консолідація відбувається в іншій площині, коли «низи» об'єднуються проти «верхів». Відмова від репрезентації інтересів і вимог «мовчазної більшості» призводить до посилення та безконтрольності влади еліт і, зрештою, погіршення якості демократії.

Крім того, визначення популізму як ідеології чи форми влади є надто вузьким і виключає з кола дослідження певні явища, які заведено вважати проявами популізму, залишаючи поза увагою його стилістичні й риторичні особливості, організаційні форми популістських рухів і партій тощо. Визначення популізму як ідеології передбачає розуміння популізму як спрощеної картини соціального світу, тому на практиці дослідники мимоволі припису-

ють популізмові когерентність, припускаючи, що політичний актор або дотримується популістської ідеології, або не дотримується її. Ця ситуація вмотивувала деяких дослідників відмовитись від вузького трактування популізму і звернутись до дискурс-аналізу — зручніше і корисніше трактувати популізм «не як конститутивну ідеологію, а як певний фрейм, за допомоги якого різні види політичних вимог, від ультралівих до ультраправих, можуть бути висловлені» [Bonikowski, Gidron, 2019: p. 10]. Р. Брубейкер взагалі говорить про *дискурсивно-стилістичний поворот у вивченні популізму*. На його думку, враховуючи гетерогенність проявів популізму, дискурсивний підхід дає змогу «схопити дискурсивне, риторичне і стилістичне спільне, що пронизує сутнісно різні форми політики» [Brubaker, 2017: p. 6]. У такому разі можна говорити про *ступінь і частоту застосування популістської риторики*, розглядаючи популізм не як сутнісну характеристику, а як кількісну: «Популізм є, таким чином, питанням ступеня, а не чітко окресленим феноменом, який або є, або його немає» [Brubaker, 2017: p. 9]. Це тим паче виправдано, оскільки домагання (claim) говорити і діяти в ім'я народу є невіддільним елементом політики за часів Модерну, відтоді як народ перетворився на Суверена.

Тож, дискурсивний підхід визначає популізм як особливий тип дискурсу, який претендує на вираження інтересів народу і протиставляє асоційовані ідентичності та вимоги — «волю народу» — істеблішментові та елітам [Stavrakakis, 2018]; або, ширше, як дискурсивний фрейм, що оформлює «антиелітарний дискурс в ім'я суверенного Народу» [Aslanidis, 2018: p. 96]. Брубейкер визначає популізм навіть ще ширше — як дискурсивний і стилістичний репертуар [Brubaker, 2017]. Це дає змогу включити до цієї рубрики значно більшу кількість явищ, охопивши будь-які політичні практики, партії, рухи, фігури чи режими, які можна аналізувати на наявність популістських елементів. Вчений відмовляється від формулювання жорстких логічних критеріїв популізму, застосовуючи натомість Вітгенштайнову метафору «родинної схожості» — складної системи подібностей, що накладаються і перехрещуються одна з одною тим чи іншим чином [Brubaker, 2017].

На відміну від нормативного підходу, *дискурсивний підхід є дескриптивно-аналітичним*; він підкреслює процесуальний і контекстуальний характер популізму, що трансформується і видозмінюється залежно від конкретних обставин і порядку денного. В цьому сенсі популізм розуміють як інструмент мобілізації мас і форму політичної боротьби¹ — недаремно Е. Лакло ототожнює популізм з політикою як такою, що відрізняється від адміністративної, оскільки ставить під питання інституційний лад, конструюючи знедолених як історичного агента [Laclau, 2005a: p. 47]. За Лакло, популізм — це не ідеологія, це процес або «соціальна логіка», спосіб політики ідентичності:

¹ Тут розуміння популізму як дискурсу змикається з трактуванням його як політичної стратегії — з тією різницею, що дискурсивний підхід не зосереджується на діях популістського лідера — мобілізація знизу теж може мати риси популізму і застосовувати популістський репертуар.

«народ», «іншими словами, є один із способів конституювання єдності групи» [Laclau, 2005a: p. 73]. Конституювання єдності є водночас конструюванням ідентичності, яку не можна обминути чи редукувати. Популістська форма протиставляє «народ» і «владу», але обидва залишаються порожніми означальними, порожніми посудинами, зміст яких залежить від особливостей політичного контексту та застосовуваних культурних інструментів. Понад те, окремі елементи популістського репертуару можуть також належати до інших репертуарів, бути включеними в інші дискурси, і тоді характеристикою популізму буде не наявність тих чи тих окремих елементів, а комбінація елементів.

Таким елементом, наприклад, є концепт «народу», який завдяки своїй полісемії може бути включений як до популістського, так і до націоналістичного або зовнішньополітичного дискурсу. Брубейкер виокремлює три основні значення поняття «народ» (the people), який може конституюватись як:

— «*plebs*» (найбільш маргіналізовані верстви населення, протиставлені елітам);

— «*demos*» (суверенний народ, чия влада має бути відновлена);

— «*nation*» чи навіть «*ethnos*» (моральна, культурна, лінгвістична, релігійна чи політична спільнота, яка має бути захищена) [Brubaker, 2019]. В останньому значенні популістський дискурс широко перетинається з націоналістичним дискурсом, будуючи горизонтальну опозицію між тими, хто належить до «народу», і тими, кого виключають з нього (іммігрантами, представниками інших національностей тощо).

Через зазначену полісемію «народу» ті дослідники, які підкреслюють емансипаторний потенціал популістського дискурсу в демократичній репрезентації маргіналізованих груп проти репресивних і непередбачуваних владних структур, прагнуть зарезервувати термін «популізм» суто для низових протестних рухів, «очистити» популістський дискурс, чітко відокремивши його від інших видів дискурсу — зокрема націоналістичного [Laclau, 2005; Stavrakakis, 2004; 2014; 2018; Mouff, 2018]. Вони визнають ризики, які містяться в популізмі і на яких акцентують увагу ліберально налаштовані теоретики, оскільки «навіть достеменні народні скарги та вимоги можуть, зрештою, бути репрезентовані неліберальними та антидемократичними силами або ж стати заручниками авторитарної інституційної динаміки» [Stavrakakis, 2018]. Саме тому Я. Ставракакіс, спираючись на Е. Лакло, пропонує чітко розрізняти популістський та націоналістичний дискурс, або ж «інклюзивний» та «ексклюзивний» популізм. В інклюзивному популізмі «народ» залишається «порожнім означальним» без фіксованого означуваного, натомість ексклюзивний популізм відсилає до фантазматичного трансцендентального означуваного (нація, раса тощо); в інклюзивному популізмі лінія розділення політичного простору проходить за віссю «верх—низ», де верх — це еліти, а низ — пригнічені верстви (*plebs*), тоді як ексклюзивний популізм будує горизонтальну дихотомію за віссю «свій—чужий» [Stavrakakis, 2014; 2018]. Екс-

ключивний популізм вбудований у націоналістичний дискурс, натомість ін-ключивний популізм репрезентує інтереси найменш захищених верств у протистоянні з елітами.

Таким чином, популістський дискурс конструює «народ» як політичного агента, будуючи його за віссю «верх–низ» і будучи відкритим для включення у цю рубрику будь-кого, незалежно від його чи її етнічної, релігійної, національної належності. В цьому сенсі *популізм відображає і виражає егалітарні тенденції та настрої і є невіддільною складовою демократичної політики*. Популістський дискурс концентрує невдоволеність і протест проти чинної системи, конструюючи масу як тимчасову єдність, за якою не стоїть жоден політичний клас або «об’єктивна» соціальна група.

Проте можна погодитись із Брубейкером, що популістський дискурс є не одновимірним дискурсом, жорстко структурованим вертикальною опозицією між «народом» і «елітою», але як мінімум двовимірним, охоплюючи водночас і простір нерівності (економічної, політичної, культурної), і простір розбіжностей (культурних, ціннісних, у способі життя тощо) [Brubaker, 2019: р. 19–20]. На практиці націоналістичний і популістський дискурс перетинаються завдяки внутрішньо притаманній популістському дискурсові амбівалентності звернення до «народу», яке зрештою може імпліцитно містити дуже різні смислові конотації. Конкретні прояви популістської риторики насправді дуже варіативні та неоднозначні. Брубейкер має рацію, вказуючи на те, що базове визначення популізму, запропоноване Мюде, є надто мінімалістичним — воно фокусується суто на вертикальній опозиції між «народом» та «елітами» і нехтує горизонтальною опозицією між «народом» та зовнішніми йому групами й силами [Brubaker, 2017]. Ба більше, горизонтальна опозиція може мати вигляд як зовнішньої дихотомії («народ» як внутрішня єдність, протиставлена зовнішньому ворогові), так і внутрішньої («народ» і внутрішні вороги, «п’ята колона»). Поєднання націоналістичного і популістського дискурсу притаманне багатьом європейським правопопулістським партіям та рухам, як-от «Альтернатива для Німеччини», французький «Народний фронт» чи то Австрійська партія свободи. Понад те, як показують Р. Ітвел і М. Гудвін [Eatwell, Goodwin, 2018], націоналістичний популізм наразі домінує в Європі. Відтак проблема «органічної метафори» і внутрішнього антиплюралізму популістського дискурсу зберігається, як і його амбівалентність.

Висновки

Отже, серед дослідників є загальний консенсус щодо того, що головним елементом популізму є намагання говорити і діяти в ім’я народу. Проте є істотні відмінності в тому, як інтерпретують і оцінюють популістське висловлювання від імені народу, так само як і в самому спектрі цих висловлювань.

Залежно від інтерпретації оцінка популізму варіює від позитивної, коли популізм трактують як втілення демократичної мобілізації, до різко негативної —

коли як несумісний з демократією загалом. Відповідно, ті, хто розглядає популізм як прояв справжньої демократії, виключають з нього націоналістичні, ксенофобські партії та рухи [Stavrakakis, 2018], трактуючи як справді популістські тільки низові протестні рухи на кшталт «Occupy Wall Street». Водночас ті, хто трактує популізм як спотворення і загрозу демократії, виключають з нього ті самі рухи (наприклад, Мюлер та Урбінаті), ототожнюючи популізм з діяльністю правих і ксенофобських партій. І ті, і ті прагнуть чітко визначити популізм і, спираючись на власне визначення, локалізувати його в соціально-політичному просторі. Ситуація ускладнюється тим, що термін «популізм» широко використовують журналісти для того, щоб стигматизувати й делегітимувати заклик до «народу» проти «еліт», характеризуючи такий заклик як небезпечний, маніпулятивний і демагогічний.

Б. Ардиті [Arditi, 2004] у зв'язку з цим пише про три способи прояву популізму, і всі вони пов'язані з демократичною політикою. По-перше, популізм може бути специфічним способом репрезентації, сумісним з ліберально-демократичним розумінням репрезентативного правління, але не тотожним йому. Цей спосіб репрезентації зумовлений тими змінами, які наразі переживає партійна демократія. Маркетизація політики та зростання ролі медіа в розширенні електоральної підтримки змінюють роль партій, уможливаючи прямий зв'язок між лідером і електоратом. Це, своєю чергою, призводить до плебісцитарної трансформації представницької демократії, коли лідер набуває персональної легітимності, відносно незалежної від політичних інститутів.

По-друге, популізм може поставати як низова реакція на провали елітарної демократії й має потенціал як порушити, так і відновити політичний процес, не обов'язково виходячи за рамки інституційних умов демократії.

І нарешті, популізм може загрожувати самим інституційним рамкам, що є умовою можливості демократії як такої. Саме це мають на увазі Урбінаті та Мюлер, вважаючи популізм загрозою демократії. Приходячи до влади і презентуючи себе як єдиного представника справжньої народної волі, популісти можуть отримати мандат з боку «народу» на недемократичні реформи. Саме тоді популізм перестає бути внутрішнім моментом демократичного процесу і перетворюється на його загрозову протилежність: «Будучи чимось на кшталт внутрішньої периферії демократичної політики, популізм може бути виміром репрезентації та способом участі..., але також і чимось більш тривожним, оскільки він може процвітати в політичних демократіях, перетворюючись на відплату демократії» [Arditi, 2004: р. 143].

З огляду на спектр форм проявів популізму, його навряд чи можна трактувати як ідеологію. З одного боку, багато хто з авторів підкреслює близькість ідеологічного і дискурсивного підходів, навіть об'єднуючи їх в один — *ідеаційний* і трактуючи ідеології й, відповідно, популізм як форму дискурсу [Hawkins, Kaltwasser, 2017; Mudde, 2017]. З іншого боку, Фриден навряд чи погодився б з таким трактуванням — на його думку, хоча ідеологію можна

розуміти як одну з форм дискурсу, вона не вписується цілковито в ідею дискурсу [Freeden, 2003: р. 106].

Але цікаво, що і Фриден, і Брубейкер — один в аналізі ідеологій, інший щодо популізму — звертаються до Вітгенштайнової концепції «сімейної схожості» і мовних ігор (власне, дискурс-аналіз також спирається на ідеї Л. Вітгенштайна). І ідеології, і популізм трактуються як *відносно гнучкі і плинні утворення*, об'єднані в одну «сім'ю» спільним ім'ям та деякими загальними базовими компонентами, які можуть бути різною мірою присутніми й по-різному комбінуватися залежно від контексту. Фриден прямо говорить, що «політичні концепти самі по собі не мають сенсу» — вони набувають свого значення в контексті вживання, будучи зануреними в історичний, культурний і прагматичний контекст [Freeden, 2003: р. 60]. Але те саме притаманно й популізмові [Vrubaker, 2017: р. 8]. Така близькість трактувань свідчить про те, що ідеологічний і дискурсивний підходи схоплюють певні характерні риси популізму як політичного явища, що функціює подібно до ідеологій.

Проте, перефразовуючи Фридена, популізм можна зрозуміти як ідеологію, але він не вписується цілковито в концепт ідеології як «спрощеної картини соціального світу», що мотивує до політичної дії. Таке визначення випускає з поля зору дещо важливе. Зокрема, те, що популізм є істотною частиною демократичною політики, будучи «вбудованим» у саму структуру представницької демократії як її постійна можливість [Arditi, 2005].

Посутньо, *за популізмом як домаганням говорити і діяти в ім'я народу стоїть вимога демократичної легітимності*, яка є базовою *нормативною* вимогою у сучасних суспільствах. Однак цю вимогу в різних контекстах використовують різні суспільні й політичні сили, часто-густо позасистемні, надаючи їй дуже різних оформлення і змісту. Не так важливо, з якою ідеологією переплітається домагання говорити й діяти в ім'я народу — апеляція до ідеалів демократичного самоврядування є зручною рамкою, в певному сенсі самодостатньою, оскільки вона дає змогу проводити будь-яку політику — від лівої до лібертаріанської — під прикриттям демократичної легітимності. З огляду на те, що вимога демократичної легітимності є ключовою для демократичної форми правління, популізм різною мірою завжди присутній у сучасній політиці, але відрізняється за комбінацією елементів і їхньою спрямованістю. Елементи популізму можна знайти в дуже різних політиків, від Б. Обама до В. Путіна [Arcimavičienė, 2019]. Тому є сенс розглядати популізм не як сутнісну характеристику політичного актора (партії, руху, лідера, режиму), а з *погляду широти застосування популістського репертуару, комбінації елементів і їхньої спрямованості*. Можна сказати, що популізм як політичне явище включає в себе ідеологічний вимір, але не зводиться до нього. Партії, рухи, промови лідерів можна й потрібно аналізувати як з точки зору ідеології, так і на предмет застосування тих чи інших стратегій залучення й мобілізації електорату та дискурсивних практик.

Якщо трактувати популізм вузько, відносячи до нього тільки партії та рухи, які загрожують інститутам ліберальної демократії (в третьому значенні, за Ардиті), тоді про популізм є сенс говорити лише в контексті усталених демократій. Якщо ж розуміти його ширше, як явище, притаманне демократичній політиці як такій, можна говорити про елементи популізму — популістську риторичку, стратегії мобілізації та ін. — і в гібридних режимах, де вільні вибори поєднуються з обмеженнями громадянських прав і свобод (як, наприклад, в Україні²).

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Arcimavičienė, L. (2019). Self and Other Metaphors as Facilitating Features of Populist Style in Diplomatic Discourse: A Case Study of Obama and Putin's Speeches, In: M. Macaulay (Ed.), *Populist Discourse: International Perspectives*. (pp. 89–124). S.l.: Palgrave, Macmillan.
- Arditi, B. (2004). Populism as a Spectre of Democracy: A Response to Canovan. *Political Studies*, 52, 135–143.
- Arditi, B. (2005). Populism as an Internal Periphery of Democratic Politics. In: F. Panizza (Ed.), *Populism and the Mirror of Democracy* (pp. 72–98). London: Verso.
- Arditi, B. (2007). *Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Aslanidis, P. (2016). Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective. *Political Studies*, 64 (15), 88–104.
- Bobbio, N. (1984). The Future of Democracy. *Telos: Critical Theory of the Contemporary*, 61, 3–16.
- Bonikowski, B., Gidron, N. (2019). Multiple Traditions in Populism Research: Toward a Theoretical Synthesis. *American Political Science Association (APSA) Comparative Politics Section Newsletter 'Symposium: Populism in a Comparative Perspective'*, 26 (2), 7–14.
- Brubaker, R. (2017). Why Populism? *Theory and Society*, 46, 357–385.
- Brubaker, R. (2019). Populism and Nationalism. *Nations and Nationalism*, April, 1–23.
- Canovan, M. (1981). *Populism*. New York: Harcourt Brace Javonovich.
- Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47 (1), 2–16.
- Canovan, M. (2002). Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In: Y. Meny, Y. Surel (Eds.), *Democracies and the Populist Challenge* (pp. 25–44). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Colliot-Thélène, C. (2019). Populism as a conceptual problem. In: G. Fitz, J. Mackert, B.S. Turner (Eds.), *Populism and the Crisis of Democracy*. London, New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Dahl, R. (1956). *A Preface to Democratic Theory*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Diamond, L. (1996). Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy*, 7 (3), 20–37.
- Dornbusch, R., Edwards, S. (Eds.) (1991). *The Macroeconomics of Populism in Latin America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eatwell, R., Goodwin, M. (2018) *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. S.l.: Penguin Books Ltd.
- Freedon, M. (1996). *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press.

² Згідно з Democracy Index 2018, Україна є гібридним режимом.

- Freeden, M. (1998). Is nationalism a distinct ideology? *Political Studies*, 46 (4), 748–65.
- Freeden, M. (2003). *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Galston, W.A. (2018). *Anti-Pluralism: The Populist Threat to Liberal Democracy (Politics and Culture)*. Yale: Yale University Press.
- Habermas, J. (2001). Constitutional Democracy: A Paradoxical Union of Contradictory Principles? *Political Theory*, 29 (6), 766–781.
- Hawkins, K.A., Kaltwasser, C.R. (2017). The Ideational Approach to Populism. *Latin American Research Review*, 52 (4), 513–528.
- Ionescu, G., Gellner, E. (1969). Introduction. In: G. Ionescu, E. Gellner (Eds.), *Populism: Its meaning and National Character* (pp. 1–5). London: Wiedenfeld and Nicolson.
- Kaltwasser, K.R. (2013). *Populism vs. Constitutionalism? Comparative Perspectives on Contemporary Western Europe, Latin America, and the United States*. Retrieved from: <https://www.fljs.org/files/publications/Kaltwasser.pdf>.
- Kazin, M. (1995). *The Populist Persuasion: An American History*. New York: Basic Books.
- Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. London, New York: Verso.
- Laclau, E. (2005a). *Populism: What's In a Name?* In: F. Panizza (Ed.), *Populism and the Mirror of Democracy* (pp. 32–49). London: Verso.
- Levitsky, S., Roberts, K.M. (2011). *The Resurgence of the Latin American Left*. Baltimore: JHU Press.
- Mény, Y., Surel, Y. (2002). The Constitutive Ambiguity of Populism. In: Y. Mény, Y. Surel (Eds.), *Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke, Palgrave.
- Mair, P. (2013). *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. London, New York: Verso.
- Mouffe, C. (2018). *For a Left Populism*. London, New York: Verso.
- Mounk, Y. (2018). *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39 (4), 541–563.
- Mudde, C. (2017). Populism: An Ideational Approach. In: C.R. Kaltwasser, P. Taggart, P.O. Espejo, P. Ostiguy (Eds.), *The Oxford Handbook of Populism*. S.I.
- Mudde, C., Kaltwasser, C.R. (2013). Populism: Corrective and Threat to Democracy. In: G. Mudde, C.R. Kaltwasser (Eds.), *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy* (pp. 205–222). New York: Cambridge University Press.
- Mudde, C., Kaltwasser, C.R. (2017). *Populism — A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Müller, J.-W. (2016). *What Is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pappas, T.S. (2019). *Populism and liberal democracy: a comparative and theoretical analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Przeworski, A., Cheibub, J. A., Alvarez, M.E., Limongi, F. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Material Well-being in the World, 1950–1990*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slobodian, Q., Plehwe, D. (2019). Neoliberals Against Europe. In: W. Callison, Z. Manfredi (Eds.), *Mutant Neoliberalism: Market Rule and Political Rupture* (pp. 89–111). S.I.: Fordham University Press.
- Stanley, B. (2008). The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), 95–110.
- Stavrakakis, Y. (2004). Antinomies of formalism: Laclau's theory of populism and the lessons from religious populism in Greece. *Journal of Political Ideologies*, 9 (3), 253–267.
- Stavrakakis, Y. (2014). The Return of “the People”: Populism and Anti-Populism in the Shadow of the European Crisis. *Constellations*, 21 (4), 505–517.
- Stavrakakis, Y. (2018). Three Challenges. In: *Contemporary Populism Research*. Retrieved from: <https://www.socialeurope.eu/three-challenges-in-contemporary-populism-research>.

- Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham PA: Open University Press.
- Taggart, P. (2002). Populism and the Pathology of Representative Politics. In: Y. Mény, Y. Surel (Eds.), *Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke: Palgrave.
- Taguieff, P.-A. (2005). Populist Movements in Europe. In: L.B. Larsen, C. Ricupero, N. Schafhausen (Eds.), *The Populism Reader* (pp. 47–62). New York: Lukas & Sternberg,.
- Talisie, R.B. (2005). *Democracy After Liberalism: Pragmatism and Deliberative Politics*. New York, London: Routledge.
- Weyland, K. (2001). Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin American politics. *Comparative Politics*, 34 (1), 1–22.
- Weyland, K. (2017). Populism: A Political-Strategic Approach. In: C.R. Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo, P. Ostiguy (Eds.), *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press.
- Wiles, P. (1969). A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism. In: G. Ionescu, E. Gellner (Eds.), *Populism: Its Meanings and National Characteristics* (pp. 166–179). London: Wiedenfeld and Nicolson.
- Worsley, P. (1969). The Concept of Populism. In: G. Ionescu, E. Gellner (Eds.), *Populism: Its Meanings and National Characteristics* (pp. 212–250). London: Wiedenfeld and Nicolson.
- Urbinati, N. (2014). *Democracy Disfigured: Opinion, Truth, and the People*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Urbinati, N. (2019). *Me The People: How Populism Transforms Democracy*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Varentsova, O.B. (2014). Three waves of populism in Latin America. [In Russian]. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, 6 (39), 153–160. [= Варенцова 2014]

Одержано / Received 17.06.2020

Svitlana Shcherbak, Ph.D., Reseach Fellow, Department of Social Philosophy,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine,
Triokhsviatytska St., 4, Kyiv, 01001
svedep4@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0458-5176>

POPULISM FROM THE PERSPECTIVE OF POLITICAL PHILOSOPHY

The article is devoted to populism as a political phenomenon and as an object of analysis in political theory. The focus is on the debate around the definition of populism. The article reviews various approaches to the study of populism, particularly ideological and discursive approaches. The author also analyses populism from the point of view of the normative theory of democracy and discusses the issue whether populism is a threat to liberal democracy or a correction of it. The problem of defining ‘the people’, a key populist concept, is considered separately, and it is concluded that nationalist and populist discourses essentially intersect, so it is impossible to separate them completely.

The article argues for a discursive approach to populism. Populism’s primary feature is a claim to speak in the name of the people. Populism is an element of the representative democracy and represents both its constant potential and a menace to it. Populism also appeals to the claim for democratic legitimacy that is a basic normative demand in modern societies. It is logical to consider populism not as the essential characteristic of a political actor (party, movement, leader) who is or is not a populist but as the aggregation of the populist repertoire, a combination of its elements and their orientation.

Keywords: *populism, democracy, liberalism, ideology, discourse.*